

ŞAH İSMAİL'İN DÜNYA'YA BAKIŞI

Adile YILMAZ "
(Türkiye)

Son yüzyılda Türk Edebiyatı'nın birçok sahasında ciddi araştırmalar yapan merhum Mehmet Kaplan, "Bir şairi anmanın en iyi şekli onun eserlerini okumak, onlar üzerinde düşünmek ve sohbet etmektir" diyor.¹

Biz de bu düsturla yola çıkarak bir şairi, Şah ismail'i şiirlerindeki dünyaya bakış tarzıyla anmaya, biraz daha yakından tanımaya çalışacağız.

Bilindiği gibi Şah ismail çok yönlü, renkli bir şahsiyet. Edebi yönden olduğu kadar dini ve tarihi yönden de önemli bir konuma sahip. O hem şair hem sultan, hem de dini bir lider.

Yaşadığı asır Osmanlı Devleti'nin her sahada en güçlü olduğu bir devirdir. Onu hafızalarımızda canlandıran en belirgin yönü bir hükümdar olarak "islam ve Türk tarihi için gerçekten mühim bir hadise olan Safevi devletini kurmasıdır. Bu hadisenin de en mühim neticesi islam aleminin merkezinde yeni bir alemin meydana gelmiş olmasıdır."² Böyle bir hadisenin kahramanı tabiki unutulmaz, kendini unutturamaz. Şah ismail sadece devlet kurucu bir hükümdar değildir onu lö.yy. Azerbaycan Edebiyatı'nın Fuzüli'den sonra önde gelen şairlerinden biri ilan edecek nitelikte orijinal şiirleri vardır. Biz de onun bu yönüne temas etmek istiyoruz.

Her edebi eser, meydana getirildiği çağın özelliklerini ve sahip olduğu milletin kültürünü yansıtır. Edebi eserler sanatkarın iç dünyasını, düşünce ve hayal alemini diğer insanlara aralayan kapılardır. Bu kapıları aralamak için edebi eserlere, her devrin kendine

" Researcher of University "Kojatepe" in Afion (Turkey).

göre damgasını vurduğu edebi üslûba ve şair tipine, şiirlerde kullanılan anahtar kelimeler ışığında bakmak gerekmektedir.

Divan edebiyatı şiir geleneğinde şairler manayı beyitte yoğunlaştırdıkları için, bütün güzelliği yerine parça güzelliğine önem vermişlerdir.

Her beyiti müstakil bir fikir etrafında bina etmişlerdir. Başka şairlerin uzun uzun anlattıkları bir konuyu divan şairleri bir beyite sığdırmayı gaye edinmişlerdir. Bu sebeple biz de Şah ismail'in hayata bakış tarzını anlamak için beyitlerden hareket ettik.

Bu beyitlere geçmeden onun şahsiyeti ile ilgili bazı özelliklerden söz etmek istiyoruz.

Tarihi ve dini perspektiften bakıldığı zaman o günümüzün deyimiyle tam bir dava adamı olmakla beraber hassas, şiirden anlayan, sanattan zevk alan bir mizaca sahiptir. Onun sanatçı kimliği ve sanatkarlar koruması Türk devlet adamının ve Türk hükümdar tipinin özellikle Osmanlı'nın bir özelliğidir. Çünkü Osmanlı hükümdarlarının neredeyse tamamı şairdir. 16. yüzyıldaki II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni gibi üç Osmanlı hükümdarının üçü de şairdir.

Yüzyılın şiir ustaları arasına giren hükümdar şair Şah ismail mahlas olarak kusurlu, hatalı anlamlarına gelen Hatayi'yi seçmiştir. Bir mutasavvıf olmamakla beraber şiirlerinde dini-tasavvürü konuların yanında lirik ve

didaktik konuları da işlemiştir. Şiirlerinde işlediği konulara göre daha ziyade tasavvufane bir edayla dünyaya ve olaylara bakmış, değerlendirmiştir. Bir tarikat şeyhi ve dava adamı olarak dini ilke ve öğretilerini de şiirleriyle ifade etmiştir.

O, fikirlerini zaman zaman Yunus'ça söyleyişlerle dile getirir de Yunus gibi bir derviş tipi değil, bir gazi tipidir. Çünkü "derviş, hareketi kendi içinde arayan, sakin, barışçı bir tiptir. Gazi ise, dünyayı fethe çıkmış, hareketli, savaşçı insandır. Gazi ülkeler fethetmek için, elbette yakar yıkar, Yunus'un deyimiyle o, şahsiyetine "od ve yıl" in hakim olduğu insandır.'

Gazi bir tip olarak hakimiyet mefkuresini hükümdarlığının 14 yılında 14 sefer yaparak kazandığı zaferlerle izah eder. Oğuz Kağan'dan günümüze kadar devam eden cihan hakimiyeti fikri de Şah ismail'in şahsiyetini ve dünyaya bakış tarzını aydınlatır. Şah ismail, gerçekte kuvvetli bir hakim olma, devlet kurma ihtirasına sahip de olsa aslında dünyevi bütün zaferlerin ihtirasların, mevkilerinin geçici

olduğunu yani hakikati bilmektedir. Bu sebeple o bütün tasavvuf ehli gibi bu dünyaya fazla değer vermez. Adem oğluna da akıllı ise bu dünyaya gönül vermemesini, bağlanmamasını nasihat eder. Çünkü dünyaya gönül verenler ancak cahillerdir.

Iy adem sen akil isen dünyaya virme gönül
Dünyaya viren gönül bu yolda nadandur bugün^{^,^ n:191)}"

islam dinine ve tasavvuf felsefesine göre, bu dünya fani bir alemdir, insan, bu dünyanın nimetlerinden Allah'a ve ebedi aleme ulaşacak şekilde faydalanmalıdır. Tamamen dünyaya tamah insanı ebedilikten ve yaratılışın gayesinden uzaklaştıracağı için insana acı ve üzüntü verecektir.

Dünya fani olduğu için zevkleri de kalıcı değildir. Dünyanın insanı aldatıcı hilesi, düzeni çoktur. Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde geçtiği gibi bir ayette de "Dünya hayatı sizi aldatmasın" (*Lukman* 33) denmektedir. Dünyadaki her şeyin sonu olduğu gibi güzelliğin, zevkin de mutlaka sonu vardır.

Dünyanın malı vü mülki gencine aldanma kim
Evveli zerk ile şaddur ahiri keşmatsen (s:120,n:190)

Yine bir başka beyitte, gayet rindane bir şekilde bu dünyada vara -yoğa, olur-olmaz şeye üzülmemek gerektiğini söylerken biz ondaki kuvvetli inanç ve büyük tevekkülle karşılaşırız.

Dünyanın var ü yohundan iy Hatayi gam yime Sahlayan daim
seni şol saye-i sübhan dürür (s:55 n:75)

Hatayi, asi bir kimliğe bürünmüş gibi görünse de onda tamamen Hakk'a bir teslimiyet, teslimiyetçi bir ruh yapısı vardır. Ona göre; imanlı insan, cihanın cevri ve kahrından incinmemelidir. insanın başına gelen her şey Hak fermanıdır. Kadere rıza göstermesini bilmelidir.

Bu Hatayi cevri ü kahrından cihanun incimez
Her ne kim bende yolına gelse Hak fermanıdur (s:42 ,n:54)

Yohdurur eşya içinde kimesne Hak'dan cüda Cilve kılan
aleme nur-ı Hüda'dur bilmiş ol (s:90 ,,-m)

** Bu çalışmada kullanılan beyitler Turhan GENCEL'in "Şah İsmail Hatayi Divanı"ndan alınmıştır. Parantez içinde kullanılan s: sayfa numarasını, n: Divandaki şiirin numarasını göstermektedir.

Dünyada asıl olan, dost yani Allah sevgisidir. Dünyanın malı-1 mülkü, çevri, cefası geçicidir. Hatayi, ruhunu mal ve mülkün1 esaretinden, aldaticılığmdan kurtarmıştır.

Iy Hatayi sen cihanun çevrine şad ol müdam Çünkü sevgün
dost ilendür ışk ilen üstadsen (§:12ltB:,wJ

Hakkı bilmesi için her insanın önce kendini tanıması ve nefsinin | yenmesi gerekir. Çünkü varlığın, vücudun sebebi Hakk'ı bilmektir. Tasavvüri bakışla ilim insanın kendisini bilmesi, tanımasıdır. Dünyevi istek ve ihtiraslarını kontrol altına alabilmesidir. Hadis-i kutsiye göre;! "kendini bilen Rabbini bilir."⁴ Kendi nefsinin bilmeyen iradesine hakim olamayan insan ise kurtuluşa eremez.

Bilmeyen kendü vücudın Hak'kı bilmez la-ceram Kim ki bildi
nefsini alemde gümrah olmadı (§:14i.n:227)

Şah ismail, nefsinin bilmek gerektiğini söylerken bir zahid gibi tamamen dünya zevklerinden de uzaklaşmaz kendini dünyevi aşktan ve güzelliklerden uzak tutan zahidi yerer.

Zahid koparma sen meni meyhaneden bugün Devr-i
ezelde yar ile peyman yeter mana (§:7,n28)

Hatayi Hak'kın kudretine, verdiği çeşitli nimetlerden dolayı şükr eder. O her feryadına Hak'kın yetişeceğini bilir.

Iy Hatayi gam yime her sözde şükrit halika
Çün sana her işde vardur Hak durur feryad-res (§:76 ,,, ,2)

O, hepimiz gibi Hakka karşı samimi bir müslümandır. Günahlarının, hatalarının farkındadır. Allah'a asiliği hastalık, kendini de asi, günahkar bir kul olarak görür. Allah katında afedilmek için Hz. Muhammed'in şefaatinin diler. Bu derdine çare bulmasını ister.

Günahkar ümmetündür bu Hatayi Nazar
kıl haline sen gah gahi (§:3 n:2)

Şol mübarek zatuna işim sanadur ya nebi
Asilig bimarına adun şifadur ya nebi (§:1 n:n)

Onun hayata, olaylara bakışında zaman zaman hepimizin hissettiği kararsızlık, acı, hüznün ve korku vardır. Kaderin bir cilvesiyle

sevdiğinden ayrılan şair hissettiği acıyı, hüznü ve korkuyu şu beyitlerdeki gibi etkili söyleyişlerle anlatır.

Iy Hatayi her tügen titrer hazan yaprağı tek
Ta meni dur etti devran nevbahanmdan menüm^(s.t)4n.43)
Firkatün çekdüm nigara şimdi yar olmaz mısan İhtiyarum
gitdi elden ihtiyar olmaz mısan^(s:lls>n:186)

Hatayi, sevdiğini, insanları olduğu gibi, her haliyle sever, kabul eder. Nasıl dikensiz gül olmazsa, kusursuz da insan olmaz. Dikeninden korkan insan gül bahçesi istemez.

Iy gönül ol dilberün mihnetlerinden incime
Her kime gül dirmek ister ol kayırmaz har için^(s:2Xn:i95)

Sevgilisini olduğu gibi kabul eden şair demek ki bütün insanları da oldukları gibi yaratılışları üzere sevir. Bilindiği gibi zübde-i alem olan insan, yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Allah ü Teala insanı en güzel surette yaratmıştır. Bu sebeple insanı insan yapan kılık-kıyafet yani cübbe vü destar değil güzel, latif yaratılış ve iyi huydur. Hatayi, insanlara verilecek değerle ölçüyü aşağıdaki beyitle belirlemiştir.

Ademi oldur kim anda hüsn i hülk ü lütf ola Ademi dimen
nigara cübbe vü destar mest ^(s:34.n:i9)

Yaşadığı devirden günümüze değin pek çok şair gibi Hatayi'nin de etkilendiği şairlerin sultanı Fuzûlî de, eşsiz üslubu ile insanı anlatırken insanlığın sözde değil özde aranmasını şu beyitle hatırlatır.

Eylesen tütiye ta'lim-i eda-yı kelimat Nutku
insan olur amma özü insan olmaz ⁽⁵⁾

Aşk, dostluk, sevgi ve bağlılığın sembolü olan fedakarlık, feragat Hatayi'nin dünyasında ve mezhep öğretisi olarak çok mühim bir haslettir. Zaman zaman ilahi bir aşkla vecd içinde kendinden ve canından geçen şair, davası uğruna her şeyden feragat eder.

Canımı rüz-u ezal men şaha kurban itmişem
Ger kabul kılsa velayet ıyd-ı kurban mendedür^(s:,x n:47)
Hatayi şah yolında can fedadur
Çe cay-ı mülk ü mal ü sim ü zerdür ^{,s:10-ii:7)}

NOTLAR

1. Prof. Dr. KAPLAN, Mehme. Yunus Emre ile ilgili Makalelerde] Seçmeler (Haz.: H. ÖZBAY, M. TATÇI) Kültür Bak.Yay. Ank. 1991 s:239
2. Prof. Dr. SÜMER, Faruk. Safevi J)evktinin.KuruluşuL.ve_İjelişmesind Anadolu Türklerinin Rolü T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992, s.1
3. Prof. Dr. KAPLAN, Mehmet. a.g.e.,s:209
4. Aclüni, ismail b. Muhammed el-Cerrahi. KeşfijT-Hafa, Beyrut 1351 C. II s. 262, Hadis nu. 2532
5. Fuzûlî Divanı, (Haz.: Prof. Dr. Kenan AKYÜZ - Süheyl BEKEN, Doç Dr. Şedit YÜKSEL, Dr. Müjgan CUNBÜR) Akçağ, Ank. 1990, s. 304.
6. Dr. ERAYDIN, Selçuk: Tasavvuf w Tarikaüer, 4. Baskı, 1st. 1994, s. 160 161.

7. ASLANOĞLU, İbrahim. Şah İsmail- HATAYİ, (Divan, Dehname, Nasihatname ve Anadolu Hatayileri), Der Yay., 1st., 1992
8. GANDJEI, Tourkhan. Il Canzoniere Di Şah İsmail, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1959

Summary

SHAH ISMAIL S WORLD OUTLOOK Adila YILMAZ (Turkey)

In the article Shah Ismail is described not only as a statesman, religious leader but also as one of the leading poets of the Azerbaijani literature after Fizuli showing the problems of his epoch in his works and being the representative of his people discovering the culture of his nation.

The aim of the article is to show Shah Ismail's world outlook as poet, as a statesman, towards the world, human being, world's wealth and the same time to show the everlasting existence of his ideology not only in the historical area of his state but also in Central Anatolia.